tarihyazımı, 2026, *1*, 107-134

tarihyazımı
journal of historiography

Tarih bilgisinin oluşumu: Kaynak, hafıza ve anlatı bağlamında felsefi-analitik bir inceleme

Khaladdin İBRAHİMLİ

Prof. Dr.
Çağ Üniversitesi
i.khaleddin@gmail.com
0000-0002-0184-43849

Öz: Tarih, geçmişte yaşanmış olayların kronolojik aktarımından ibaret değildir; hafıza, kaynak, belge, arşiv, yöntem, yorum ve anlatı arasında kurulan çok katmanlı bir bilgi alanıdır. Bu makale, tarihsel bilginin oluşumunu sözlü gelenek, yazılı kaynak, arşiv, nicel veri ve kolektif hafıza tartışmaları üzerinden incelemekte; ancak bunları aynı düzlemde sıralamak yerine geçmişten kalan izlerin kaynak haline getirilmesi, korunması, eleştirilmesi, yorumlanması, açıklanması, anlatısal temsil kazanması ve toplumsal dolaşıma girmesi aşamalarından oluşan bütünlüklü bir model içinde değerlendirmektedir. Çalışmanın temel iddiası, tarihsel bilginin ne kaynağın kendiliğinden konuşmasının ne de tarihçinin serbest yorumunun ürünü olduğudur. Tarihsel bilgi; kanıt kapsamı, kaynak bağımsızlığı, bağlamsal tutarlılık, karşı kanıtları açıklama gücü, anakronizmden kaçınma ve alternatif yorumları değerlendirme gibi ölçütlerle gerekçelendirilen eleştirel bir kurma süreci olarak ele alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel Bilgi, Tarih Felsefesi, Sözlü Gelenek, Kolektif Hafıza, Nicel Yöntemler, Tarihsel Epistemoloji, Kaynak Eleştirisi

The formation of historical knowledge: A philosophical-analytical inquiry on source, memory, and narrative

Makale Türü:
Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi:
02.06.2026

Kabul Tarihi:
13.07.2026

Yayın Tarihi:
24.07.2026

OPEN ACCESS

Abstract: History is not merely a chronological account of past events; it is a multilayered field of knowledge formed through the interaction of memory, sources, documents, archives, method, interpretation, and narrative. This article examines the formation of historical knowledge through oral tradition, written sources, archives, quantitative data, and collective memory, but it does not treat these elements as categories on the same conceptual level. Instead, it proposes an integrated model in which traces of the past become historical knowledge through source formation, preservation, criticism, inference, explanation, narrative representation, and social circulation. The article argues that historical knowledge is neither the self-evident voice of sources nor the free construction of historians. It is a critical process justified by evidential scope, source independence, contextual coherence, explanatory power regarding counter-evidence, avoidance of anachronism, and engagement with alternative interpretations.

Keywords: Historical Knowledge, Philosophy of History, Oral Tradition, Collective Memory, Quantitative Methods, Historical Epistemology, Source Criticism

Extended Summary

Purpose

This article examines the formation of historical knowledge as an epistemological, methodological, and interpretive process. Its starting point is that the past does not become history merely because it has left traces behind. Testimonies, oral traditions, chronicles, archival documents, statistical data, monuments, commemorations, and collective memories are all possible materials for historical inquiry; however, none of them produces historical knowledge by itself. The main purpose of the study is therefore to explain how traces of the past acquire the status of historical knowledge through selection, preservation, criticism, comparison, contextualisation, explanation, and narrative representation. The article also responds to a conceptual difficulty in the existing literature: oral traditions, written sources, archives, quantitative methods, collective memory, ideology, and narrative are often discussed as if they belonged to the same analytical level. This study proposes a more systematic model that distinguishes between source forms, institutional mechanisms, methods of inquiry, interpretive frames, modes of representation, and public circulation. In this respect, its contribution lies not in repeating the general thesis that history involves interpretation, but in clarifying the epistemic stages through which interpretation becomes disciplined, testable, and open to criticism.

Method

The study adopts an analytical-hermeneutic method. The analytical dimension clarifies key concepts such as trace, source, document, archive, fact, evidence, inference, objectivity, ideology, memory, and narrative. The hermeneutic dimension examines how these concepts gain meaning within texts, institutions, social contexts, and historiographical debates. The literature was selected according to four criteria: canonical importance in the philosophy of history and historiography; relevance to source criticism and historical method; contribution to memory, archive, and narrative studies; and usefulness for Turkish historiographical discussions. The article compares the selected authors around three questions: what counts as a historical source, under what conditions a historical interpretation is epistemically stronger, and how historical knowledge circulates beyond academic writing. Since the study is theoretical and literature-based, it does not include interviews, surveys, experiments, or personal data. Its scope is limited to the epistemological formation of historical knowledge; it does not attempt to write the history of a particular period, event, or society.

Results and Discussion

The first result of the article is that historical facts are not isolated fragments of the past waiting to be collected. A fact becomes historically meaningful when it

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

is selected within a research problem, supported by evidence, related to other facts, and placed in an explanatory framework. Carr's emphasis on the dialogue between historian and fact, Collingwood's idea of rethinking past thought, White's analysis of narrative construction, and Jenkins's critique of historical discourse are read together with Turkish contributions by Özlem, Bıçak, Belgi, and Reyhan. This combined reading makes it possible to defend a middle position: historical objectivity is not the absence of interpretation, but the disciplined justification of interpretation through evidence and method.

The second result concerns the epistemic criteria that allow historians to distinguish stronger interpretations from weaker ones. If two historians use the same sources but reach different conclusions, the difference cannot be settled merely by saying that all history is interpretive. The article argues that interpretations should be evaluated according to evidential scope, independence of sources, contextual coherence, explanatory capacity regarding counter-evidence, conceptual consistency, avoidance of anachronism, transparency of method, and engagement with alternative explanations. These criteria do not eliminate disagreement, but they prevent interpretive plurality from turning into epistemic arbitrariness.

The third result is the proposed model of historical knowledge. The model consists of seven stages: first, the survival of traces from the past; second, the transformation of these traces into sources through human or institutional selection; third, preservation and archival ordering; fourth, source criticism and comparison; fifth, historical inference and explanation; sixth, narrative representation; and seventh, social circulation through memory, education, public rituals, and political discourse. Within this model, oral and written materials are source forms, archives are mechanisms of preservation and selection, quantitative inquiry is a method, collective memory is a social process, ideology is an interpretive frame, and narrative is a mode of representation.

The fourth result is that oral tradition, written documentation, archives, and quantitative data should be evaluated according to their own epistemic conditions. Oral tradition preserves not only factual traces but also symbolic meanings, communal values, and the emotional afterlife of events. Written sources provide stability and repeatability, but they also bear the marks of the institutions and power relations that produced them. Archives make documents accessible while also shaping future knowledge through classification, preservation, and silence. Quantitative data can strengthen comparison and reveal long-term structures, yet numbers also depend on historically specific categories and administrative purposes.

The fifth result concerns collective memory, ideology, and narrative. Historical knowledge does not remain confined to academic writing. It also circulates through monuments, commemorations, schoolbooks, rituals, national narratives, and public debates. Collective memory preserves the past selectively; ideology organises this selectivity within a framework of legitimacy and identity; narrative gives facts an ordered and communicable form. For this reason, the

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

historian must study not only what is remembered, but also how it is selected, framed, transmitted, and sometimes silenced.

Conclusion

The article concludes that historical knowledge is produced through the tension between trace and source, archive and silence, evidence and interpretation, explanation and narrative, academic inquiry and public memory. This conclusion does not weaken the scientific status of history. On the contrary, it shows that the scientific value of historical knowledge depends on methodological responsibility: the transparency of sources, the coherence of concepts, the comparison of evidence, the testing of claims against counter-evidence, and the openness of interpretation to criticism. History cannot be reduced either to the objective language of documents or to the free construction of historians. It is a critical practice grounded in evidence, but it also requires interpretation, contextual judgement, and narrative form. In this sense, the formation of historical knowledge should be understood as a staged epistemological process rather than a simple opposition between fact and interpretation.

Giriş

Tarih, insanın geçmişle ilişki kurma biçimlerinden biridir. Ancak geçmişe dair her bilgi henüz tarihsel bilgi anlamına gelmez. Olayların hatırlanması, anlatılması, yazıya geçirilmesi ya da arşivde saklanması, onların otomatik olarak tarih biliminin konusu hâline gelmesi için yeterli değildir. Tarihsel bilgi belirli seçme, doğrulama, karşılaştırma, yorumlama ve anlamlandırma süreçlerinden geçerek oluşur. Tarih, yalnızca olup bitmiş olayların sıralanması değil, bu olaylara ilişkin izlerin bilimsel ve analitik biçimde işlenmesi sürecidir.

Geçmişe dair bilgiler farklı biçimlerde var olabilir: sözlü rivayetler, tanıklıklar, mitler, kronikler, devlet belgeleri, arşiv malzemeleri, istatistiksel göstergeler ve kolektif hafıza biçimleri. Ancak bu unsurlar aynı kavramsal düzeyde değildir. Sözlü ve yazılı malzemeler kaynak biçimleri; arşiv, seçme ve koruma mekanizması; nicel araştırma, yöntemsel araç; kolektif hafıza, toplumsal hatırlama süreci; ideoloji, anlamlandırma çerçevesi; anlatı ise tarihsel bilginin temsil biçimidir.

Bu çalışmanın temel problemi, geçmişten kalan izlerin hangi işlemlerden geçerek tarihsel bilgi statüsü kazandığını açıklamaktır. Başka bir ifadeyle makale, "geçmiş nasıl bilinebilir?", "bir olgu hangi şartlarda güvenilir kabul edilir?", "aynı kaynaklara dayanan farklı yorumlar arasında epistemik ayrım nasıl yapılabilir?" ve "kaynak, yöntem, hafıza, arşiv, ideoloji ve anlatı tarihsel hakikatin kuruluşunda hangi işlevleri üstlenir?" soruları etrafında şekillenmektedir.

Makalenin özgün katkısı, bu tartışmaları yalnızca art arda aktarmak değil, tarihsel bilginin oluşumuna ilişkin aşamalı bir epistemolojik model önermektir. Bu

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

model geçmişten kalan izlerin kaynak haline getirilmesi, arşivlenme, kaynak eleştirisi, tarihsel çıkarım, açıklama, anlatısal temsil ve toplumsal dolaşım aşamalarını birbirine bağlar. Böylece çalışma, yorumun kaçınılmazlığını kabul ederken yorumlar arasındaki güvenilirlik farkını belirleyen ölçütleri de açık hâle getirmeyi amaçlar.

Araştırmanın kuramsal dayanakları arasında Edward Hallett Carr'ın tarihçi ile olgu arasındaki diyalog fikri, Robin George Collingwood'un geçmiş düşüncenin yeniden kurulması yaklaşımı, Jan Vansina'nın sözlü gelenek kuramı, Maurice Halbwachs'ın kolektif hafıza kavramı, Pierre Nora'nın hafıza mekânları anlayışı, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger'in icat edilmiş gelenekler modeli, Hayden White'ın anlatısal tarihçilik çözümlemesi, Keith Jenkins'in postmodern tarih eleştirisi, Marc Bloch'un kaynak eleştirisi, Jacques Derrida ve Michel-Rolph Trouillot'nun arşiv ve suskunluk tartışmaları yer almaktadır (Bloch, 1953; Carr, 1961; Collingwood, 1946; Derrida, 1995; Halbwachs, 1992; Hobsbawm ve Ranger, 1983; Jenkins, 2003; Nora, 1989; Trouillot, 1995; Vansina, 1985; White, 1973).

Tarihsel bilginin oluşum sürecini yalnızca klasik tarih felsefesi literatürü üzerinden değil, tarih araştırmasının yöntemsel sorunları ve Türkçe tarih düşüncesi literatürü bağlamında da ele almak gerekir. Bu çerçevede Jacques Barzun ve Henry F. Graff'ın araştırma disiplini üzerine değerlendirmeleri, John Tosh'un tarihsel yönteme ilişkin açıklamaları, Doğan Özlem ve Ayhan Bıçak'ın tarih felsefesine dair yaklaşımları ile Yavuz Ercan'ın tarih araştırmalarında yöntem ve teknik üzerine ortaya koyduğu görüşler, çalışmanın kuramsal zeminini genişleten başlıca katkılar arasında değerlendirilebilir (Barzun ve Graff, 2014; Bıçak, 2015; Ercan, 2010; Özlem, 2012; Tosh, 2013).

Makalenin birinci bölümünde tarihsel olgunun gerçeklik ve nesnellik problemi tartışılmaktadır. İkinci bölüm sözlü geleneğin tarihsel bilgideki yerine ayrılmıştır. Üçüncü bölümde yazılı kaynak, arşiv ve tarihsel bilginin kurumsal niteliği ele alınmaktadır. Dördüncü bölüm, nicel yöntemlerin tarihçilikte ortaya çıkardığı imkânları ve sınırlılıkları analiz etmektedir. Beşinci bölümde kolektif hafıza, ideoloji ve tarihsel anlatının kurulması problemi incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise önerilen epistemolojik model ve tarihsel yorumun güvenilirlik ölçütleri birlikte değerlendirilmektedir.

Yöntem

Bu araştırma kuramsal, literatür temelli ve felsefi-analitik niteliktedir. Çalışmanın amacı belirli bir dönem, toplum veya olay hakkında yeni ampirik veri üretmek değil, tarihsel bilginin hangi epistemolojik ve metodolojik işlemler sonucunda oluştuğunu açıklamaktır. Bu nedenle makale, tarih felsefesi, tarih yazımı, kaynak eleştirisi, sözlü tarih, arşiv teorisi, nicel tarihçilik ve kolektif hafıza literatürünü birlikte değerlendirmektedir. İncelenen yazarlar, tarih felsefesi ve tarih yazımı içindeki kanonik önemleri, kaynak eleştirisi ve tarihsel yöntem

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

tartışmalarına katkıları, hafıza-arşiv-anlatı literatürüyle ilişkileri ve Türkçe tarih düşüncesi açısından açıklayıcı değerleri dikkate alınarak seçilmiştir.

Analitik-hermeneutik yöntem bu çalışmada yalnızca genel bir adlandırma olarak kullanılmamış, üç temel işlem üzerinden uygulanmıştır: kavram ayrıştırması, karşılaştırmalı okuma ve model kurma. Kavram ayrıştırması aşamasında iz, kaynak, belge, arşiv, olgu, kanıt, yorum, ideoloji, hafıza ve anlatı kavramları birbirinden ayrılmıştır. Karşılaştırmalı okuma aşamasında, seçilen düşünürlerin bu kavramlara hangi anlamları yükledikleri incelenmiştir. Bu bağlamda tarihsel olgu ve yorum ilişkisi Carr ve Collingwood; tarihsel söylem ve anlatı problemi White ve Jenkins; kolektif hafıza meselesi Halbwachs; araştırma disiplini ve tarihsel yöntem sorunu Barzun ve Graff ile Tosh; Türkçe tarih felsefesi ve yöntem literatürü ise Özlem, Bıçak ve Ercan üzerinden değerlendirilmiştir (Barzun ve Graff, 2014; Bıçak, 2015; Carr, 1961; Collingwood, 1946; Ercan, 2010; Halbwachs, 1992; Jenkins, 2003; Özlem, 2012; Tosh, 2013; White, 1973). Model kurma aşamasında ise söz konusu kavramlar tarihsel bilginin oluşum süreci içindeki işlevlerine göre yeniden konumlandırılmıştır. Böylece çalışma, uluslararası tarih felsefesi literatürü ile Türkçe tarih düşüncesi ve yöntem literatürünü birlikte okuyarak tarihsel bilginin oluşumuna ilişkin kavramsal bir model geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı tarihsel bilginin oluşum koşullarıyla sınırlıdır. Makale herhangi bir tarihsel olayın ayrıntılı çözümlemesini yapmamakta, belirli bir arşiv koleksiyonunu incelememekte ve nicel veri seti kullanmamaktadır. Sözlü gelenek, yazılı belge, arşiv, nicel veri ve kolektif hafıza örnekleri burada bağımsız araştırma nesneleri olarak değil, tarihsel bilginin oluşumundaki farklı işlevleri göstermek amacıyla ele alınmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışma kuramsal ve doküman/literatür incelemesine dayalı bir araştırma niteliğindedir. İnsan katılımcılar, kişisel veriler, anket, mülakat, deney veya gözlem içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Kavramsal Model: İzden Kaynağa, Kaynaktan Anlatıya

Bu çalışmada tarihsel bilginin oluşumu yedi aşamalı bir model içinde açıklanmaktadır. Birinci aşama geçmişten kalan izlerdir. İz, henüz tarihsel kaynak hâline gelmemiş ham kalıntı, söz, nesne, kayıt, görüntü, sayı veya hafıza parçasıdır. İkinci aşama izlerin kaynak haline getirilmesidir; iz, tarihçinin sorusu, kurumun seçimi veya topluluğun aktarımı yoluyla araştırılabilir malzeme niteliği kazanır. Üçüncü aşama koruma ve arşivlenmedir. Bu aşamada belgeler, tanıklıklar veya veriler belirli kurumsal ve toplumsal mekanizmalar içinde saklanır, sınıflandırılır ya da görünmez kılınır. Dördüncü aşama kaynak eleştirisidir; tarihçi kaynağın kökenini, üretim amacını, dilini, aktarım zincirini, bağımsızlığını ve başka kaynaklarla ilişkisini inceler. Beşinci aşama tarihsel çıkarım ve açıklamadır. Bu aşamada kaynaklardan hareketle olgular arasında ilişki kurulur, neden-sonuç bağlantıları tartışılır ve karşı kanıtlar değerlendirilir. Altıncı aşama anlatısal temsildir; tarihçi elde ettiği açıklamayı kronolojik, tematik veya problem merkezli

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

bir metin düzeni içinde sunar. Yedinci aşama toplumsal dolaşımdır; tarihsel bilgi akademik metnin dışına çıkarak ders kitapları, anıtlar, törenler, medya, siyasal söylem ve kolektif hafıza içinde yeniden anlamlandırılır.

Bu modelde sözlü ve yazılı kaynaklar kaynak biçimleri, arşiv kurumsal bir seçme ve koruma mekanizması, nicel araştırma yöntemsel bir araç, kolektif hafıza toplumsal bir hatırlama süreci, ideoloji anlamlandırma çerçevesi, anlatı ise tarihsel bilginin temsil biçimi olarak konumlandırılmıştır. Böylece makale, farklı kategorileri aynı düzlemde sıralamak yerine, onları tarihsel bilginin oluşumundaki işlevlerine göre ayırmaktadır.

Tarihsel Olgunun Gerçeklik Değeri: Yorum, Nesnellik ve Epistemolojik Sınırlar

Tarih felsefesinde "olgu" kavramı ilk bakışta açık görünse de aslında en problemli kavramlardan biridir. Tarihçi açısından olgu, yalnızca geçmişte meydana gelmiş bir olayın adı değildir; belirli bir kanıt sistemi içinde temellendirilen, başka olgularla ilişkilendirilen ve açıklama gücü kazanan bir bilgi birimidir. Tarihsel olgunun değeri yalnızca kayda geçirilmiş olmasına bağlı değildir. Asıl mesele, söz konusu olgunun hangi soru çerçevesinde seçildiği, hangi kaynaklarla desteklendiği ve hangi açıklama modeli içinde kullanıldığıdır.

Edward Hallett Carr, tarihsel olgu kavramını tam da bu noktadan hareketle tartışır. Carr'ın yaklaşımına göre, geçmişte sayısız olay meydana gelmiştir; ancak bunların tamamı tarih biliminin konusu hâline gelmez. Bir olayın tarihsel olgu statüsü kazanması için tarihçi tarafından önemli görülmesi, belirli bir problem içinde seçilmesi ve açıklama sistemine dâhil edilmesi gerekir (Carr, 1961: 10–13). Bu düşünce, olgunun tarihçi tarafından uydurulduğu anlamına gelmez. Carr'ın vurguladığı temel nokta, olgunun tarih açısından anlamının yalnızca varlığında değil, tarihçinin ona yüklediği analitik işlevde bulunduğudur. Bu bakımdan tarihsel olgu hem kanıta hem de probleme bağlıdır.

Burada nesnellik meselesi özel bir önem kazanır. Eğer olgular tarihçinin sorusu ve metodolojik konumu içinde anlamlandırılıyorsa, tarihte nesnellik nasıl mümkün olabilir? Carr'ın yaklaşımı nesnelliği bütünüyle reddetmez; aksine onu basit bir olgu toplama işleminden ayırır. Nesnellik, tarihçinin hiçbir konuma sahip olmaması değil, kaynak karşısında disiplinli ve gerekçelendirilmiş biçimde davranmasıdır. Tarihçi olguyu seçerken onu önceden kurulmuş düşüncesine tabi kılmamalı; tersine, kaynağın imkânlarını ve sınırlarını dikkate alarak açıklama kurmalıdır. Bu anlamda nesnellik, sonuçtan çok metodolojik sorumluluk olarak anlaşılmalıdır.

Tarihsel yorumlar arasındaki epistemik farkı belirlemek için somut ölçütlere ihtiyaç vardır. Bu çalışmada daha güçlü tarihsel yorum; daha geniş kanıt kapsamına sahip olan, birbirinden bağımsız kaynaklarla desteklenen, kaynakların üretim bağlamını açıklayan, karşı kanıtları dışlamadan değerlendiren, kavramsal bakımdan tutarlı kalan, anakronizmden kaçınan ve alternatif açıklamaların neden daha zayıf olduğunu gösterebilen yorum olarak tanımlanmaktadır.

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

Aynı kaynaklara dayanan iki tarihçinin farklı sonuca ulaşması tarihsel bilginin keyfî olduğu anlamına gelmez. Örneğin bir belgeyi yalnızca resmî dilin aktardığı bilgi olarak okuyan yorum ile aynı belgenin üretim amacı, tasnif dili, suskunlukları ve başka kaynaklarla ilişkisini birlikte değerlendiren yorum epistemik olarak aynı güçte değildir. Birincisi sınırlı bir belge okuması üretirken, ikincisi kanıtı bağlam, karşılaştırma ve açıklama ölçütleriyle sınadığı için daha güçlü kabul edilebilir.

Carr'ın olgu hakkındaki yaklaşımı, tarihsel bilginin çok katmanlı niteliğini de gösterir. Aynı belge farklı tarihçiler için farklı sorular doğurabilir. Siyaset tarihçisi bu belgede iktidar mekanizmasını, sosyal tarihçi gündelik hayatın izlerini, iktisat tarihçisi mülkiyet ve vergi ilişkilerini, hafıza araştırmacısı ise geçmişin nasıl temsil edildiğini görebilir. Örneğin Osmanlı dönemine ait bir tahrir defteri, siyaset tarihçisi için devletin eyaletler üzerindeki denetim mekanizmasını ve merkezî yönetim gücünü gösteren bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Sosyal tarihçi aynı defterden köylerin demografik yapısını, aile düzenini, dinî ve etnik grupların yerleşim biçimini inceleyebilir. İktisat tarihçisi açısından aynı belge vergi yükünün dağılımı, toprak kullanımı, üretim ilişkileri ve tarımsal ekonomi hakkında bilgi sunar. Hafıza ve ideoloji araştırmacısı ise bu defterde hangi grupların nasıl adlandırıldığını, hangi kategorilerle kaydedildiğini ve devletin toplumu hangi idari dil içinde sınıflandırdığını analiz edebilir. Bu çeşitlilik belgenin güvenilmez olduğu anlamına gelmez. Aksine tarihsel kaynağın yalnızca tek bir anlama kapatılamayacağını ve olgunun açıklama içinde işlevsel değer kazandığını gösterir. Dolayısıyla olgunun bilimsel gücü, tek başına varlığında değil, başka olgular ve sorularla kurduğu ilişkidedir.

Robin George Collingwood, tarihsel olgunun yorumlayıcı niteliğini insan faaliyetiyle ilişkilendirir. Collingwood'a göre tarihçi geçmişi doğrudan gözlemlemez; geçmişten kalan belgeler ve izler aracılığıyla olayların arkasındaki düşünce edimini yeniden anlamaya çalışır. Collingwood'un ifadesiyle tarihçi yazılı bir kaynakla karşılaştığında yalnızca kelimelerin dış anlamını değil, bu kelimelerle ifade edilen düşünceyi de açığa çıkarmalı; onu anlamak için bu düşünceyi "yeniden kendi zihninde düşünmelidir" (Collingwood, 1946: 283). Bu bakımdan tarih yalnızca dışsal olayların ardışıklığını izlemek değildir; geçmişte eylemde bulunan insanların kararlarını, amaçlarını ve bu kararları mümkün kılan düşünce ortamını anlama çabasıdır. Bir ferman, antlaşma, savaş kararı ya da toplumsal ayaklanma yalnızca meydana gelmiş bir sonuç olarak okunduğunda sınırlı bilgi verir. Ancak söz konusu olayın hangi düşünce dünyasında, hangi siyasal koşullar içinde ve hangi amaçla ortaya çıktığı araştırıldığında, olgu daha geniş bir açıklama değeri kazanır.

Collingwood'un yaklaşımı, tarihçinin işini mekanik kayıttan ayırır. Tarihçi olayı yalnızca "olmuştur" diyerek doğrulamaz; onun neden mümkün olduğunu, katılımcılar için ne ifade ettiğini ve hangi düşünce çerçevesinde meydana geldiğini açıklamaya çalışır. Bu nedenle tarihsel olgu yalnızca dışsal sonuç değil, aynı zamanda bu sonuca götüren düşünce ve karar sürecidir. Bu fikir özellikle siyasal ve entelektüel tarih açısından önemlidir. Çünkü tarihsel olayların çoğu yalnızca

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

maddi sonuçlarıyla değil, onları doğuran fikirler, amaçlar ve değerler aracılığıyla anlaşılabilir.

Keith Jenkins bu tartışmaya daha eleştirel bir konumdan dâhil olur. Jenkins'e göre tarih geçmişin kendisi değil, geçmiş hakkında kurulan bir söylemdir; başka bir ifadeyle geçmiş yaşanmış ve geride kalmıştır, tarih ise tarihçilerin onu belirli metin, dil ve yorum biçimleri içinde yeniden kurma faaliyetidir (Jenkins, 2003: 8). Jenkins, tarihi "değişken ve problemli bir söylem" olarak nitelendirerek onun epistemolojik, metodolojik, ideolojik ve pratik konumlara bağlı biçimde üretildiğini vurgular (Jenkins, 2003: 31–32). Bu yaklaşım tarihçinin kullandığı kaynakları bütünüyle önemsiz saymaz; ancak bu kaynakların hiçbir zaman tarafsız ve şeffaf bir dil içinde konuşmadığını gösterir. Dönemlendirme, kavram seçimi, olayların sıralanması ve temel problemin belirlenmesi tarihçinin metnini etkiler. Tarihçi, kendi konumunu gizlemek yerine, bu konumun metnin kuruluşuna nasıl etki ettiğini dikkate almalıdır.

Jenkins'in eleştirisi özellikle resmî tarih, ulusal tarih ve ideolojik yükü ağır konular açısından önemlidir. Bu tür konularda olguların seçimi çoğu zaman yalnızca bilimsel ölçütlerle değil, siyasal ve kültürel ihtiyaçlarla da bağlantılıdır. Bir olay kahramanlık örneği olarak sunulabilir, başka bir olay trajedi olarak hatırlanabilir, üçüncü bir deneyim ise uzun süre susturulabilir. Bu durum, tarihçinin olguyla çalışırken yalnızca kaynağın varlığına değil, bu kaynağın hangi anlatı içinde konuşturulduğuna da dikkat etmesi gerektiğini gösterir. Tarihsel metnin güvenilirliği yalnızca olguların mevcut olmasına değil, onların hangi amaçla ve hangi sıra içinde birleştirildiğine de bağlıdır.

White'a göre tarihçi geçmişe ait olayları yalnızca yan yana dizmez; önce onları kronolojik bir düzen içinde belirli bir kronik biçimine sokar, ardından bu olaylar arasında başlangıç, gelişme ve sonuç ilişkisi kurarak onları hikâye/anlatı düzeyine taşır (White, 1973: 5). Bu aşamada olguların metin içindeki dizilişi artık yalnızca zaman sırasıyla değil, aynı zamanda belirli bir anlam çizgisiyle belirlenir. White'ın "emplotment" (anlatısal kurgulama) olarak adlandırdığı süreç de olaylar dizisinin belirli bir olay örgüsü tipine dönüştürülmesini ifade eder (White, 1973: 7). Bu yaklaşım tarihin uydurma olduğu anlamına gelmez. Asıl mesele, doğrulanabilir olgular ile bu olguların metin içinde nasıl ilişkilendirildiğinin aynı şey olmamasıdır. Tarihçi olgulara dayanır; ancak onları okunabilir ve anlamlı hâle getirmek için anlatısal bir biçim kurar.

Anlatı biçimi, tarihsel olguların kabul edilme tarzını doğrudan etkiler. Tarihçi olayları yalnızca kronolojik sırayla sunmaz; onları belirli bir anlam çizgisi içinde birleştirir. Bu anlam çizgisi kimi zaman "ilerleme", kimi zaman "gerileme", kimi zaman "mücadele", kimi zaman "modernleşme", kimi zaman da "kurtuluş" ya da "kriz" diliyle kurulur. Örneğin siyasal bir devrim, bir tarihçi tarafından özgürlük ve yenilenme aşaması olarak, başka bir tarihçi tarafından ise toplumsal çözülme ve şiddet süreci olarak açıklanabilir. Burada temel fark kaynağın kendisinde değil, olayların hangi başlangıç-sonuç ilişkisi içinde sıralandığında ve hangi genel anlam çizgisine bağlandığında ortaya çıkar. Tarihsel nesnellik yalnızca olgu doğruluğuyla

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

değil, bu olguların içinde kurulduğu açıklama dizisinin ne ölçüde gerekçelendirildiğiyle de ölçülmelidir.

Bu noktada pozitivist ve postmodern yaklaşımlar arasında bir denge kurmak gerekir. Pozitivist tarihçilik belgeye, kanıta, kaynak eleştirisine ve neden-sonuç ilişkilerine dayanarak tarih biliminin disiplinini korur. Onun üstünlüğü olgu doğruluğunu ve kanıt talebini merkezde tutmasındadır. Ancak belgenin kendisi tamamen tarafsız kabul edildiğinde pozitivist yaklaşım, kaynağın oluşum koşullarını, yazarın konumunu ve iktidar ilişkilerini yeterince dikkate almayabilir. Başka bir ifadeyle belge yalnızca bilgi taşıyıcısı değildir; onu üreten toplumsal ve siyasal ortamın da izidir.

Postmodern yaklaşım ise tarihsel metnin dil, ideoloji ve anlatı biçimleriyle ilişkisini görünür kılar. Bu yaklaşımın güçlü tarafı, tarihçinin konumunu, metnin kuruluş mekanizmasını ve susturulan alternatifleri araştırmasıdır. Bununla birlikte postmodern eleştiri aşırı biçimde uygulandığında tarihsel bilginin ampirik temellerini zayıflatma riski taşır. Eğer bütün tarih yalnızca söylem olarak kabul edilirse, belgeli kanıt ile temelsiz iddia arasındaki fark bulanıklaşır. Tarihsel bilginin bilimsel niteliği, yalnızca kaynaklara dayanmasından değil, bu kaynakların yorum sürecinde eleştirel biçimde çözümlenmesinden de doğar. Bu gerilim, tarih teorisinin temel sorunlarından biri olan yorumun sınırları ile tarihsel bilginin hakikat ve nesnellik iddiası arasındaki ilişkiye işaret eder. Herman Paul'un tarih teorisine ilişkin değerlendirmesi, tarihsel akıl yürütme ve açıklama, anlatı, hakikat, makullük ve nesnellik meselelerinin birbirinden bağımsız değil, birbiriyle bağlantılı epistemolojik sorunlar olduğunu göstermektedir (Paul, 2015). Bu genel çerçevede C. Behan McCullagh'ın yaklaşımı da önemlidir. McCullagh, postmodern tarih eleştirisinin tarihçinin dil, yorum ve anlatı içindeki konumunu görünür kılması bakımından değerli olduğunu kabul etmekle birlikte, tarihsel bilginin bütünüyle keyfî bir söyleme indirgenemeyeceğini savunur. Ona göre tarihsel yorumlar, kanıtlarla desteklenme derecesi, açıklama gücü, tutarlılık ve alternatif yorumlara karşı dayanıklılık bakımından birbirinden ayrılabilir. Bu yaklaşım, tarihsel bilginin hem yorumlayıcı niteliğini hem de rasyonel biçimde gerekçelendirilebilir yapısını birlikte düşünmeye imkân verir (McCullagh, 2004).

Barzun ve Graff'ın araştırma sürecini konu seçimi, kaynak toplama, not alma, eleştiri, düzenleme ve yazma aşamalarıyla birlikte ele alan yaklaşımı, tarihsel bilginin yalnızca kaynak bulmakla değil, araştırma disiplininin bütün adımlarıyla kurulduğunu gösterir (Barzun ve Graff, 2014). Benzer biçimde Tosh, tarih çalışmasını kanıt, yorum, bağlam ve tarihçinin sorusu arasındaki ilişki üzerinden değerlendirerek tarihsel bilginin yöntemsel bir emek sonucunda üretildiğini vurgular (Tosh, 2013).

Türkiye'de tarih felsefesi ve tarih yazımı üzerine yapılan çalışmalar da bu tartışmaya önemli katkı sunar. Özlem, tarih felsefesini tarihsel bilginin anlamı, yöntemi ve hakikat iddiası bakımından ele alırken; Bıçak tarih düşüncesinin bilgi, bilinç ve anlam boyutlarını öne çıkarır (Bıçak, 2015; Özlem, 2012). Ercan ise tarih araştırmalarında konu seçimi, kaynak toplama, eleştiri ve yazım aşamalarını

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

sistemleştirerek tarihsel bilginin teknik ve metodolojik boyutunu belirginleştirir (Ercan, 2010).

Fatih Belgi, tarihsel bilginin epistemolojik temellerini tartışırken tarih biliminin geçmişe doğrudan değil, geçmişten kalan izler, metinler ve kalıntılar aracılığıyla yöneldiğini vurgular. Belgi'ye göre yaşanmış geçmiş bütün ayrıntılarıyla tarihçinin karşısında hazır biçimde durmaz; tarihçi ancak bu geçmişten kalan izleri belirli kuramsal ve dilsel çerçeve içinde anlatıya dönüştürebilir (Belgi, 2021: 36–37). Bu dolaylı nitelik tarihin zayıflığı değil, konusundan kaynaklanan özelliğidir. Tarihçi geçmiş olayı yeniden üretemez; yalnızca mevcut kanıtlardan hareketle gerekçelendirilmiş bir açıklama kurabilir. Tarihte bilgi, mutlak bir yeniden kurma iddiası değil; olasılık, kanıt, karşılaştırma ve açıklama gücü temelinde oluşan bilimsel sonuçtur.

Cenk Reyhan, tarihçilik ve tarih yazımı üzerine tartışmalarında tarihsel metnin yalnızca anlatısal yapısıyla değil, kanıt ve tarihsel malzemeyle ilişkisi temelinde oluştuğunu vurgular. Reyhan'a göre tarihçi metni keyfî biçimde kurmaz; belirli bir kuramsal perspektiften hareket eder, kullandığı malzemeleri kanıtlarla ilişkilendirir ve onları metinler arası, bağlamsal ve metodolojik sorgulamalardan geçirir. Tarihsel metin yalnızca "gerçeklik etkisi" yaratmaya çalışan retorik bir yapı değil, tarihsel gerçekliği araştırmaya yönelmiş kanıtsal bir metindir (Reyhan, 2018: 578). Makalenin sonuç kısmında Reyhan bu konumu daha da belirginleştirerek tarih yazımının elbette bir metin oluşturma faaliyeti olduğunu, ancak bu metnin anlatı, retorik ve kanıt/tarihsel malzeme ilişkisi bakımından edebî metinden ayrıldığını gösterir (Reyhan, 2018: 600). Bu yaklaşım tarihin hem bilimsel hem de metinsel niteliğini birlikte düşünmeye imkân verir: tarihçi kaynak olmadan bilimsel iddia ileri süremez; ancak kaynakları belirli bir sıralama ve açıklama biçimine sokmadan da tarihsel bilgi üretemez.

"Tarih nesnel midir?" sorusu tek başına yeterli değildir. Daha verimli soru şöyle kurulmalıdır: Tarihçi geçmiş hakkında hangi koşullar altında gerekçelendirilmiş bilgi üretebilir? Bu soru nesnelliği mutlak tarafsızlık olarak değil, eleştirel yöntemin sonucu olarak anlamaya imkân verir. Tarihçi kendi bakış açısından bütünüyle bağımsız olamaz; ancak kaynaklarını açık göstermek, olgu ile yorumu ayırmak, alternatif açıklama imkânlarını dikkate almak ve kullandığı kavramları gerekçelendirmek yoluyla bilimsel sorumluluk taşıyabilir.

Tarihsel olgunun gerçeklik değeri, onun yalnızca kayda geçirilmiş bilgi olmasında değil, eleştirel biçimde işlenmesinde ve gerekçelendirilmiş açıklamaya dönüştürülmesindedir. Carr olgunun problem içinde anlamlandırılmasını, Collingwood olayın düşünsel katmanının yeniden kurulmasını, Jenkins tarihsel metnin perspektiften bağımsız olmadığını, White anlatısal biçimin rolünü, Belgi bilginin dolaylı niteliğini, Reyhan ise tarih yazımının kanıta dayalı metinsel yapısını öne çıkarır. Bu yaklaşımlar birlikte göstermektedir ki tarihsel olgu ne kendi kendine konuşan ham bilgidir ne de tarihçinin serbestçe biçimlendirdiği bir düşünce birimidir. O, kaynak, yöntem ve yorum arasında kurulan gerekçelendirilmiş ilişkinin sonucudur.

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

Bu bölümün ulaştığı sonuç, tarihsel olgunun ne ham veri ne de serbest kurgu olarak anlaşılabileceğidir. Olgu, kaynağın eleştirel okunması, araştırma sorusunun açıklığı, yorumun kanıtla sınanması ve alternatif açıklamaların dikkate alınması sonucunda tarihsel bilgi değerine ulaşır. Böylece nesnellik, yorumun yokluğu değil; yorumun denetlenebilir, gerekçelendirilebilir ve eleştiriye açık biçimde kurulması anlamına gelir.

Sözlü Gelenek Tarihsel Bilginin İlk Kaynak Formu Olarak

Tarihsel bilginin yalnızca yazılı belgelerle sınırlandırılması, insan toplumlarının geçmişi koruma biçimlerini daraltmış olurdu. Yazının ortaya çıkmasından önce ve yazının sınırlı biçimde yayıldığı dönemlerde geçmişe ilişkin bilgi büyük ölçüde konuşma, hatırlama, tekrar ve ritüel yoluyla korunmuştur. Bu anlamda sözlü gelenek yalnızca folklorik bir malzeme değildir; toplumun kendi geçmişini hafızada tutma, kuşaklar arasında aktarma ve belirli anlam çerçeveleri içinde yaşatma yollarından biridir. Özellikle yazılı arşivlerin zayıf olduğu, devlet belgelerinin gündelik hayatı yeterince kapsamadığı ve sıradan insanların deneyimlerinin resmî metinlere yansımadığı durumlarda sözlü gelenek tarihçi için önemli bir kaynak alanı oluşturur.

Jan Vansina, sözlü geleneği tarihsel bilginin özel bir kaynak türü olarak sistemli biçimde inceleyen başlıca araştırmacılardan biridir. Vansina'ya göre sözlü gelenek, bugünkü kuşaktan önceki geçmişe ait bilginin sözlü mesajlar biçiminde aktarılmasıyla oluşur; bu mesajlar konuşma, şarkı ya da müzik aletleri aracılığıyla ifade edilebilir (Vansina, 1985: 27). Bu düşünce sözlü geleneği yalnızca hatıra ya da folklor örneği olarak değil, geçmişe dair bilgiyi kuşaklar arasında taşıyan özel bir tarihsel kaynak biçimi olarak anlamaya imkân verir. Burada iki önemli nokta vardır: sözlü gelenek tek bir konuşma edimi değil, sürekli bir aktarım sürecidir; aynı zamanda hem süreç hem de üründür. Bir yandan anlatılır, tekrarlanır ve değişir; diğer yandan destan, rivayet, soy ağacı, ritüel ezgisi ya da tanıklık biçiminde sabitleşir. Sözlü geleneği yalnızca "hatırda kalan söz" olarak değil, toplumsal hafızanın işleyiş biçimi olarak anlamak gerekir.

Sözlü geleneğin temel özelliği, canlı bir iletişim ortamında varlığını sürdürmesidir. Yazılı kaynak sabit bir metin biçiminde korunurken, sözlü kaynak konuşan, dinleyen ve tekrar eden topluluk içinde yaşar. Ruth Finnegan, sözlü kültürlerde anlatının yalnızca içerikle değil, icra biçimi, ses tonu, ritim, jest, dinleyicinin tepkisi ve anlatılma koşullarıyla birlikte var olduğunu gösterir. Finnegan'a göre sözlü edebiyat, yazılı metin gibi kendisi dışında sabit bir varlığa sahip değildir; belirli bir icra edimi içinde gerçekleşir ve bu icranın niteliği eserin etkisine doğrudan dâhil olur (Finnegan, 2012: 4-6). Sözlü anlatı incelenirken yalnızca metnin kelimeleri değil, icranın ayrıntıları, dinleyiciyle kurulan ilişki ve anlatılma anı da dikkate alınmalıdır (Finnegan, 2012: 14-16). Başka bir ifadeyle sözlü gelenekte bilgi yalnızca "ne söylendi?" sorusuyla sınırlı değildir; "kim söyledi?", "nerede söyledi?" ve "hangi toplumsal koşullarda söyledi?" soruları da önem kazanır.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Walter J. Ong, sözlü kültürlerde bilginin korunması ve yeniden hatırlanması için tekrarın, ritmik yapının, kalıplaşmış ifadelerin, karşıtlıkların, aliterasyonun, atasözlerinin ve imgesel kalıpların özel bir rol oynadığını vurgular. Ong'a göre yazının bulunmadığı sözlü kültürde bilgi sürekli biçimde tekrar edilmezse kaybolma tehlikesiyle karşılaşır; bu nedenle sabit ve formüle dayalı düşünce kalıpları hem hafıza hem de toplumsal deneyimin aktarılması için temel araçlara dönüşür (Ong, 1982: 24, 34-36). Bu özellik tarihçi açısından önemlidir. Çünkü sözlü gelenekte bilgi, yazılı belge gibi satır-satır korunmaz; hatırlanabilir kalıplar, imgeler, semboller ve tekrarlanan ifadeler içinde yaşar. Destanlarda kahraman figürünün yüceltilmesi, soy rivayetlerinde kuşak sıralamasının vurgulanması, ritüel ezgilerinde olayların sembolik bir dille sunulması bu mekanizmanın örnekleridir. Bu tür malzemeler, olayın kronolojik kesinliğinden çok, onun toplum tarafından nasıl anlamlandırıldığını gösterebilir.

Bu noktada sözlü gelenek ile sözlü tarih arasında ayrım yapmak gerekir. Sözlü gelenek genellikle kuşaklar arasında aktarılan, uzun süre içinde oluşan ve topluluk hafızasında sabitleşen anlatıları kapsar. Sözlü tarih ise daha çok çağdaş araştırmacının yaşayan tanıklarla yaptığı görüşmelere dayanır. Paul Thompson ve Joanna Bornat, sözlü tarihi resmî belgelerin dışarıda bıraktığı bireysel deneyimleri, gündelik hayatı ve toplumsal ilişkileri incelemek için önemli bir yöntem olarak değerlendirir. Onlara göre sözlü tarih, tarihin odağını değiştirebilir, yeni araştırma alanları açabilir ve tarihi yaşamış insanların kendi sözleriyle tarihsel metne dâhil edilmesine imkân sağlayabilir. Ayrıca tarihsel belgelerin korunmasının tarafsız bir süreç olmadığını da gösterirler: daha kişisel, yerel ve gayri resmî belgelerin korunma olasılığı daha düşüktür; resmî arşivler çoğu zaman egemen toplumsal grupların önceliklerini yansıtır (Thompson ve Bornat, 2017). Dolayısıyla sözlü tarih görüşme tekniğine ve yaşayan hafızaya bağlıdır; sözlü gelenek ise daha uzun erimli kolektif bir aktarım sistemidir. Her ikisi de tarihçi için değerlidir, ancak kaynak olarak kullanılma biçimleri aynı değildir.

Sözlü geleneğin tarihsel değeri öncelikle yazılı kaynaklarda görünmeyen deneyimleri korumasında ortaya çıkar. Resmî belgeler çoğu zaman devletin, yöneticilerin, hukukî kurumların ve egemen grupların dilini yansıtır. Buna karşılık toplumun geniş kesimlerinin gündelik hayat deneyimleri, göç, kıtlık, savaş, aile ilişkileri, yerel çatışmalar, ritüeller ve toplumsal hafıza çoğu zaman yazılı belgelerde ya zayıf biçimde görünür ya da hiç görünmez. Sözlü gelenek bu suskun alanlara yaklaşma imkânı yaratır ve özellikle köy toplulukları, göçebe gruplar, yazılı kültürün dışında kalmış toplumsal kesimler için önemli bir bilgi katmanı sunar.

Bununla birlikte sözlü geleneği doğrudan kronolojik olgular bütünü olarak okumak doğru değildir. Sözlü malzemede zaman sıkışabilir, olaylar birbirine karışabilir, kahraman figürleri büyütülebilir, yenilgiler yumuşatılabilir ya da travmatik hatıralar sembolik bir dille ifade edilebilir. Alessandro Portelli, sözlü tarih kaynaklarının değerini yalnızca olayları olgusal doğrulukla aktarmasında değil, bu olayların insanlar tarafından nasıl anlamlandırıldığını göstermesinde bulur. Portelli'ye göre sözlü tanıklığın önemi kimi zaman olguya tam uygunluğunda

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

değil, olgudan uzaklaştığı yerlerde, yani tahayyül, sembolizm ve arzu katmanlarının açığa çıktığı noktalarda görünür; bu açıdan "yanlış" ifadeler bile psikolojik bakımdan "doğru" olabilir ve olgusal bakımdan güvenilir ifadeler kadar önem taşıyabilir (Portelli, 1991: 51). Bu düşünce sözlü gelenek için de geçerlidir. Bir rivayet olayın bütün ayrıntılarını korumasa bile, onun topluluk hafızasında hangi duygusal, sembolik ve ahlaki izi bıraktığını gösterebilir.

Sözlü gelenekte hafızanın değişkenliği kaynağın değerini otomatik olarak azaltmaz; aksine tarihçiye ikinci bir soru yöneltir: bu değişiklik neden meydana gelmiştir? Eğer bir olay zamanla kahramanlık anlatısına dönüşüyorsa, bu yalnızca olayın kendisini değil, onu hatırlayan toplumun değerlerini de gösterir. Eğer belirli bir yenilgi rivayette zafer gibi sunuluyorsa, burada yalnızca "yanlış hatırlama" değil, kolektif öz onay ihtiyacı da söz konusu olabilir. Eğer bir boyun göç tarihi soy rivayetlerinde kutsal mekânlarla ilişkilendiriliyorsa, bu durum söz konusu topluluğun mekân, kimlik ve köken hakkındaki düşünme biçimini açığa çıkarır. Böylece sözlü gelenek hem geçmiş olaya hem de bu olayın sonraki hafıza hayatına dair bilgi verir.

Bu kaynak türünün kullanımı özel bir eleştiri yöntemi gerektirir. Vansina, sözlü geleneğin tek başına ve yalıtılmış biçimde değil, yazılı kaynaklar, arkeolojik buluntular, dilbilimsel ve etnografik kanıtlarla birlikte denetlenmesi gerektiğini vurgular (Vansina, 1985: 160). Ona göre sözlü geleneğin sınırlılıkları - özellikle kronoloji, kaynakların karşılıklı bağımlılığı, seçicilik ve yorum problemi - tarihçi tarafından ayrıca dikkate alınmalıdır (Vansina, 1985: 186-192). Bu nedenle yalnızca "rivayet doğru mudur?" sorusu yeterli değildir. Daha geniş sorular sorulmalıdır: Anlatının kaç varyantı vardır? Varyantlar arasında sabit kalan ve değişen unsurlar nelerdir? Anlatıyı kim aktarmaktadır ve onun topluluk içindeki konumu nedir? Olay hangi kuşak mesafesinden hatırlanmaktadır? Rivayet hangi ritüel, çatışma ya da kimlik iddiasıyla bağlantılıdır? Bu sorular sözlü malzemeyi eleştirel biçimde okumaya imkân verir.

Sözlü geleneğin kaynak olarak değerlendirilmesinde varyantların karşılaştırılması özel bir önem taşır. Aynı rivayetin farklı bölgelerde ya da ailelerde farklı biçimde yaşaması tarihçi için problem olduğu kadar imkân da yaratır. Sabit kalan motifler topluluk hafızasının süreklilik gösteren unsurlarını ortaya koyabilir; değişen motifler ise toplumsal koşulların, siyasal ihtiyaçların ya da kimlik tasavvurlarının zaman içinde nasıl yenilendiğini gösterir. Bu bakımdan sözlü geleneğin değişkenliği onu bütünüyle güvenilmez kılmaz; aksine toplumsal hafızanın hareketini izlemek için malzeme sunar.

Türk ve Azerbaycan kültürel çevresinde destanlar, soy rivayetleri, âşık anlatıları, ritüel ezgileri ve kahramanlık hikâyeleri sözlü geleneğin tarihsel bilgiyle ilişkisini gösteren önemli örneklerdir. Kitab-ı Dede Korkut da yalnızca edebî bir eser olarak değil, Oğuz toplumunun sosyal ilişkileri, aile yapısı, kahramanlık anlayışı ve mekân tasavvurları hakkında bilgi veren zengin bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Ancak bu tür metinler doğrudan kronolojik tarih kaynağı değil, toplumsal değerleri, kolektif hafızayı ve geçmişi anlamlandırma biçimlerini gösteren malzemeler olarak okunmalıdır.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Sözlü geleneğin önemli işlevlerinden biri de köken ve kimlik tasavvuru üretmesidir. Soy hikâyeleri, göç rivayetleri, kahraman ata figürleri ve kutsal mekân anlatıları, toplulukların kendilerini nasıl tanımladıklarını ve bugünkü birlik duygularını nasıl güçlendirdiklerini gösterir. Bu yönüyle sözlü gelenek, yalnızca tarihsel bilgi kaynağı değil, aynı zamanda kimlik kurucu bir hafıza alanıdır.

Bununla birlikte sözlü geleneğin sınırları da göz önünde bulundurulmalıdır. Ağızdan ağıza aktarılan bilgi zamanla değişebilir, sembolleşebilir veya dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlenebilir. Ayrıca bu anlatılar her zaman bütün toplumsal kesimlerin sesini yansıtmayabilir. Sözlü gelenek ne mutlak hakikat ne de tümüyle kurgu olarak görülmelidir. Tarihçi için onun değeri, olayların izlerini ve bu olaylara yüklenen anlamları göstermesinde; özellikle yazılı kaynakların sustuğu yerlerde yeni sorular üretmesindedir.

Sonuç olarak sözlü gelenek, tarihsel bilginin ilk ve önemli kaynak biçimlerinden biridir. Yazılı belgelerden farklı olarak geçmişi canlı hafıza, tekrar, icra ve topluluk ilişkileri içinde korur. Jan Vansina sözlü geleneğin tarih için metodolojik biçimde kullanılabilecek bir kaynak olduğunu, Ruth Finnegan ve Walter J. Ong sözlü kültürün kendine özgü ifade ve hafıza mekanizmalarına sahip bulunduğunu, Paul Thompson, Joanna Bornat ve Alessandro Portelli ise sözlü malzemelerin resmî belgelerin dışında kalan deneyimleri ve anlamları görünür kıldığını göstermektedir. Böylece sözlü gelenek tarihçiye yalnızca geçmişte ne olduğunu değil, bu geçmişin nasıl hatırlandığını, hangi değerlerle korunduğunu ve hangi toplumsal anlam içinde yaşadığını anlama imkânı verir.

Bu çerçevede sözlü geleneğin tarihsel değeri, onun yazılı belgeye basit bir alternatif oluşturmasından ziyade, geçmişin farklı anlam katmanlarını aynı anda görünür kılabilmesinde aranmalıdır. Sözlü anlatı, bir yandan olaylara ilişkin izler taşırken, diğer yandan bu olayların toplumsal hafızada nasıl seçildiğini, dönüştürüldüğünü ve anlamlandırıldığını ortaya koyar. Dolayısıyla sözlü gelenek, tarihçi için yalnızca tamamlayıcı bir kaynak değil, geçmiş ile hafıza arasındaki ilişkinin çözümlenmesini sağlayan analitik bir inceleme alanı olarak değerlendirilmelidir.

Yazılı Kaynak, Arşiv ve Tarihsel Bilginin Kurumsallaşması

Yazılı kaynağın tarihçilik açısından önemi, öncelikle geçmişe dair bilgiyi görece sabit bir forma kavuşturmasından kaynaklanır. Sözlü anlatı canlı iletişim ortamında, icra ve tekrar yoluyla varlığını sürdürürken, yazılı metin belirli bir anda kayda geçirilmiş ifadeyi korur ve sonraki okumalar için yeniden başvurulabilir bir malzeme oluşturur. Bu sabitlik tarihçiye belgeyi yeniden okuma, başka kaynaklarla karşılaştırma, belgenin dilini, yazarını, oluşum koşullarını ve amacını inceleme imkânı verir. Yazılı kaynak yalnızca geçmiş hakkında bilgi veren bir metin değildir; aynı zamanda bu bilginin hangi toplumsal, siyasal ve kurumsal koşullarda kayda geçirildiğini gösteren tarihsel bir izdir.

Yazının sağladığı üstünlük, onun hafızadan daha kalıcı olmasıdır; ancak bu kalıcılık belgenin bütünüyle şeffaf ve tarafsız olduğu anlamına gelmez. Bir belge

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

yazıldığı anda belirli bir ihtiyacın, yönetim pratiğinin, hukukî prosedürün, dinî-kültürel değerin ya da siyasal amacın içinde ortaya çıkar. Bu nedenle tarihçi yazılı kaynağa yalnızca "bu belge ne söylüyor?" sorusuyla yaklaşamaz. Aynı derecede önemli olan sorular şunlardır: Belge kim tarafından yazılmıştır, kim için hazırlanmıştır, hangi amaçla korunmuştur, hangi bilgileri dâhil etmiş, hangi sesleri ise dışarıda bırakmıştır? Bu sorular yazılı kaynağı basit bir bilgi taşıyıcısı olmaktan çıkarıp eleştirel incelemenin konusu hâline getirir.

Marc Bloch, tarihçinin kaynakla ilişkisinde bu eleştirel tutumu özellikle ön plana çıkarır. Bloch'a göre belge tarihçi için pasif bir bilgi deposu değildir; sorguya çekilmesi, kökeni, amacı ve güvenilirlik koşulları araştırılması gereken bir tanık olarak değerlendirilmelidir (Bloch, 1953). Bu yaklaşım yazılı kaynakla çalışmanın temel ilkesini gösterir: belgenin varlığı tarihçi için başlangıçtır, sonuç değildir. Mahkeme kaydı, kronik, ferman, vergi defteri, mektup ya da diplomatik yazışma tarihsel malzeme olarak değerli olabilir; ancak her biri farklı bir amaçla yazıldığı için aynı yöntemle okunamaz. Mahkeme kaydı hukukî prosedürün dilini, kronik siyasal meşruiyet anlayışını, mektup kişisel ilişki ve duygusal tonu, idari kayıt ise yönetim mekanizmasını daha fazla yansıtabilir.

Yazılı kaynağın tarihçilikte güçlenmesi arşiv kurumunun oluşumuyla yakından bağlantılıdır. Arşiv belgelerin tesadüfî bir yığını değildir; koruma, tasnif, kayıt ve erişilebilirlik kuralları temelinde kurulan kurumsal bir hafıza mekânıdır. Devletler, dinî kurumlar, mahkemeler, üniversiteler, aile arşivleri ve diğer kuruluşlar kendi faaliyetlerini belgelendirdikçe geçmiş hakkında daha geniş yazılı izler meydana gelmiştir. Bu izler daha sonra tarihçinin üzerinde çalıştığı temel malzemelerden birine dönüşmüştür. Ancak arşiv yalnızca koruma mekanizması değildir; aynı zamanda bir seçme mekanizmasıdır. Hangi belgelerin saklanacağı, hangilerinin tasnif edileceği, hangilerinin görünür olacağı ve hangilerinin uzun süre dışarıda kalacağı, tarihsel bilginin gelecekteki kuruluşunu etkiler.

Jacques Derrida arşiv kavramını yalnızca belgelerin saklandığı teknik bir mekân olarak değil, başlangıç, iktidar ve yetki problemiyle bağlantılı biçimde düşünür. Derrida'ya göre "arşiv" kavramı hem başlangıç yerine hem de emir ve yetki ilkesine bağlıdır; arşiv belgeleri yalnızca toplamaz, onları belirli bir düzen içinde yerleştirir ve gelecekte nasıl okunabileceklerinin koşullarını da belirler. (Derrida, 1995: 9-10) Bu yaklaşım arşivin tarihçilikte pasif bir fon olmadığını gösterir. Arşiv neyi koruyorsa, onu gelecekte bilinebilir geçmişin bir parçasına dönüştürür; neyi dışarıda bırakıyorsa, onu ya zayıf görünen ya da uzun süre suskun kalan bir alana iter.

Arşivin bu seçici niteliği, yazılı kaynakların tarihçi açısından neden eleştirel biçimde okunması gerektiğini daha açık hâle getirir. Arşivde bir belgenin bulunması, olayın bütün yönlerinin korunduğu anlamına gelmez. Aynı şekilde arşivde bir belgenin bulunmaması da olayın gerçekleşmediğini kanıtlamaz. Bazen olay hiç belgelendirilmemiş, bazen belge korunmamış, bazen de arşiv sistemi söz konusu malzemeyi önemli saymamış olabilir. Tarihçi yalnızca arşivde bulunanları değil, arşivde bulunmayanları da metodolojik bir problem olarak dikkate almalıdır.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Arşivdeki boşluklar, tekrarlar, tasnif biçimleri ve suskunluklar geçmişin nasıl kurulduğunu anlamak için önemli göstergelerdir.

Michel-Rolph Trouillot bu meseleyi tarihsel bilginin üretimi bakımından daha da keskinleştirir. Trouillot'ya göre suskunluklar tarihsel üretimin yalnızca son aşamasında, yani tarihçinin yazdığı metinde ortaya çıkmaz; kaynakların oluşumu, arşivlerin kurulması, olguların seçilerek anlatıya dâhil edilmesi ve daha sonra tarihsel önem kazanması aşamalarının her birinde meydana gelebilir (Trouillot, 1995: 26). Bu düşünce yazılı kaynak ve arşivle çalışan tarihçi açısından özel bir önem taşır. Çünkü belgelerin korunması süreci hiçbir zaman bütünüyle eşit ve tarafsız değildir. Egemen kurumların faaliyetleri daha fazla belgelendirilirken sıradan insanların, yenilmiş grupların, kadınların, göçebelerin ve yazılı kültürle zayıf temas kuran toplulukların deneyimleri arşivde daha zayıf görünebilir.

Bu bakımdan yazılı kaynak hem imkân hem de sınırlılık yaratır. İmkân yaratır; çünkü tarihçi belgeler aracılığıyla geçmişin hukukî, siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını daha kesin biçimde izleyebilir. Sınırlılık yaratır; çünkü belge çoğu zaman onu üreten kurumun dilini ve çıkarını taşır. Örneğin bir vergi defterinde insanlar ad, statü, toprak, ürün ve yükümlülük kategorileriyle görünür. Bu kayıt tarihçi için çok değerli ekonomik ve toplumsal bilgiler sunar; ancak söz konusu insanların gündelik hayatı, duygusal dünyası ve kendilerini nasıl anladıkları bu belgede doğrudan görünmeyebilir. Aynı şekilde bir kronik hükümdarın zaferlerini geniş biçimde tasvir ederken yenilgileri kısa, örtük ya da meşrulaştırıcı bir dille sunabilir.

Yazılı kaynakların genişlemesi tarihçiliğin profesyonel bir disiplin olarak oluşmasına da zemin hazırlamıştır. 19. yüzyılda arşivlere dayalı tarihçilik modeli güçlenmiş; kaynak eleştirisi, belge denetimi, filolojik kesinlik ve birinci el malzemelere başvurma tarihçinin temel mesleki becerileri olarak kabul edilmiştir. Leopold von Ranke'nin adıyla ilişkilendirilen tarihçilik geleneği, geçmişi mümkün olduğunca birinci el belgeler temelinde araştırmayı ve tarihçinin iddiasını kaynağa bağlamayı ön plana çıkarmıştır (Ranke, 1973). Bu yaklaşım tarihçiliğe ciddi bir metodolojik disiplin kazandırmıştır: tarihçi ileri sürdüğü görüşü belgeyle temellendirmeli, kaynağın kökenini göstermeli ve kanıtsız genellemelerden uzak durmalıdır.

Yöntem literatürü bu kurumsallaşmanın yalnızca arşivlere erişimle sınırlı olmadığını, araştırmanın her aşamasında eleştirel kararlar gerektirdiğini gösterir. Barzun ve Graff'ın vurguladığı araştırma disiplini, Tosh'un tarihsel yöntemi kaynak, bağlam ve soru ilişkisi içinde ele alması ve Ercan'ın tarih araştırmalarında yöntem-teknik ayrıntılarını sistemleştirmesi, yazılı kaynağın ancak eleştirel okuma, karşılaştırma ve gerekçelendirme işlemleriyle tarihsel bilgiye dönüşebileceğini açık hâle getirir (Barzun ve Graff, 2014; Ercan, 2010; Tosh, 2013).

Ancak arşivci tarihçilik modelinin sınırları da dikkate alınmalıdır. Devlet arşivleri çoğu zaman yönetenlerin yazışmalarını, idari kararlarını, hukukî belgelerini ve resmî faaliyetlerini korur. Bu malzemeler tarihçi için vazgeçilmezdir; fakat toplumun bütün kesimlerini aynı derecede görünür kılmaz. Resmî arşivlerde

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

sıradan insanların gündelik deneyimleri çoğu zaman dolaylı biçimde görünür; bazen ise hiç görünmez. Bu nedenle yazılı kaynak tarihçi için güçlü bir kanıt zemini oluştursa da geçmişin toplumsal çeşitliliğini otomatik olarak kapsamaz. Tarihçinin görevi yalnızca belgeyi okumak değil, aynı zamanda belgenin hangi bakış açısından yazıldığını ve hangi alanları görünmez bıraktığını belirlemektir.

Bu nokta yazılı kaynağın diline özel bir dikkat göstermeyi gerektirir. Belge yalnızca bilgi vermez; bilgiyi belirli bir dil ve kategori içinde kurar. Mahkeme kaydında konuşan kişinin ifadesi çoğu zaman hukukî terminoloji ve kâtip diliyle biçimlendirilir. Vergi belgesinde insanlar ekonomik yükümlülükler bakımından sınıflandırılır. Diplomatik yazışmada olaylar devlet çıkarı ve resmî üslup içinde sunulur. Kronikte zaman çoğu zaman hükümdarın iktidarı, zaferleri ve siyasal meşruiyeti etrafında kurulur. Yazılı kaynak yalnızca verdiği olgularla değil, bu olguları hangi dil ve sınıflandırma sistemi içinde sunduğuyla da analiz edilmelidir.

Tarihsel bilginin kurumsallaşması tam da bu yazılı ve arşiv temelli çalışma düzeniyle bağlantılıdır. Belgelerin toplanması, fonların oluşturulması, katalogların hazırlanması, kaynak yayınlarının basılması, üniversitelerde tarih bölümlerinin kurulması ve akademik dergilerin ortaya çıkması, tarihçiliği bireysel kronikçilikten ayırarak bilimsel bir mesleğe dönüştürmüştür. Tarihçi artık yalnızca geçmiş hakkında konuşan kişi değildir; belirli bir yöntem, atıf sistemi, kaynak eleştirisi ve akademik tartışma kuralları içinde çalışan araştırmacıdır. Bu bakımdan yazılı kaynak ve arşiv yalnızca tarihin malzemesini değil, tarihçilik mesleğinin kurumsal temellerini de oluşturmuştur.

Kurumsallaşma aynı zamanda bilimsel standartlaşma anlamına gelir. Arşiv katalogları, atıf kuralları, kaynak yayınları, akademik eleştiri ve üniversite programları tarihçinin nasıl yazması, hangi kanıtları göstermesi ve hangi metodolojik ölçütlere uyması gerektiğini belirler. Bu standartlaşma bilimsel kesinlik açısından gereklidir; çünkü tarihçinin iddiasını denetlenebilir hâle getirir. Ancak standartlaşma bazen hangi konuların "araştırmaya değer" sayıldığını, hangi kaynakların daha güvenilir kabul edildiğini ve hangi soruların akademik gündemin dışında kaldığını da belirleyebilir. Tarihçiliğin kurumsallaşması hem bilimsel disiplin yaratır hem de bilgi üretiminin sınırlarını şekillendirir.

Yazılı kaynakla çalışan tarihçi için temel metodolojik görev, belgeyi bağlamından koparmamaktır. Belgenin yazarı, oluşum tarihi, amacı, dili, korunma koşulları ve arşivdeki yeri birlikte değerlendirilmelidir. Bir belgenin güvenilirliği yalnızca resmî ya da eski olmasına göre belirlenemez. Resmî belge de taraflı olabilir; kişisel mektup da önemli bir tarihsel gerçeği gösterebilir; mahkeme kaydı da hem olguyu hem de hukukî dilin olguyu nasıl biçimlendirdiğini yansıtabilir. Yazılı kaynağın eleştirel okunması tarihçinin temel mesleki becerilerinden biridir.

Sonuç olarak yazılı kaynak, arşiv ve tarihçiliğin kurumsallaşması tarihsel bilginin sabitleşmesi ve denetlenebilir bir forma kavuşması için temel aşamalardandır. Yazı bilgiyi korur, arşiv onu kurumsal hafızaya dönüştürür, akademik tarihçilik ise bu malzemeyi metodolojik kurallar içinde analiz eder. Ancak bu süreçlerin hiçbiri bütünüyle tarafsız değildir. Belge onu üreten koşulların

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

izini taşır, arşiv seçer ve sınıflandırır, bilimsel kurumlar ise bilgi üretiminin kurallarını belirler. Bloch kaynak eleştirisinin zorunluluğunu, Derrida arşivin yetki ve düzenle ilişkisini, Trouillot arşivleşme sürecinde ortaya çıkan suskunlukları, Ranke ise belgeye dayalı profesyonel tarihçilik idealini ön plana çıkarır. Bu yaklaşımlar birlikte göstermektedir ki yazılı kaynak tarihsel bilginin son noktası değil, eleştirel biçimde işlenmesi gereken temel başlangıç malzemesidir.

Bu nedenle arşiv merkezli tarihçilikte asıl mesele, belgenin varlığını tarihsel hakikatin doğrudan kanıtı saymak değil, onu üreten, saklayan ve görünür kılan mekanizmaları da çözümlemeye dâhil etmektir. Bir belgenin söyledikleri kadar sustukları, korunduğu yer kadar dışarıda bıraktığı alanlar da tarihsel bilginin kuruluşunu etkiler. Bu bakımdan yazılı kaynak, ancak kendi bağlamı, dili ve kurumsal sınırlarıyla birlikte okunduğunda tarihçi için gerçek anlamda analitik bir değer kazanır.

Nicel Yöntemler ve Tarihsel Bilginin Ölçülmesi

Tarihçilikte nicel yöntemlerin ortaya çıkması, tarihsel bilginin yalnızca metin, tanıklık ve belge üzerinden değil, sayılar, istatistiksel göstergeler ve modeller aracılığıyla da kurulabileceğini göstermiştir. Bu yaklaşım tarihçinin dikkatini tekil olaylardan daha geniş süreçlere - nüfus artışı, fiyat değişimleri, emek piyasası, vergi yükü, ticaret hacmi, üretim yapısı ve toplumsal hareketlilik gibi ölçülebilir alanlara - yöneltir. Nicel yöntemlerin temel üstünlüğü, uzun zaman dilimlerinde ve geniş coğrafi alanlarda gözlemlenen değişimleri karşılaştırmaya imkân vermesidir. Bununla birlikte sayıların varlığı, tarihsel bilginin otomatik olarak daha nesnel ve kusursuz olduğu anlamına gelmez. Tarihçi açısından temel mesele yalnızca saymak değil, neyin, hangi amaçla, hangi kategoriler temelinde ve hangi kaynaklardan hareketle sayıldığını anlamaktır.

Nicel yöntemlerin tarihçilikte güçlenmesi özellikle iktisat tarihi alanında belirginleşmiştir. 20. yüzyılın ortalarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde "new economic history" ya da "cliometrics" (yeni ekonomik tarih / kliyometri) olarak adlandırılan yönelim, tarihçilerin iktisat kuramı, istatistiksel analiz ve ekonometrik modellerden yararlanmasını yaygınlaştırmıştır. Claudia Goldin bu yönelimi Robert William Fogel ve Douglass Cecil North'un çalışmalarıyla ilişkilendirir ve 1993 yılında ekonomik tarih araştırmalarını yeniledikleri için Nobel ödülü almalarını kliometriğin akademik statüsünün göstergelerinden biri olarak değerlendirir (Goldin, 1995: 191). Bu yaklaşımda tarihçi yalnızca olayların ardışıklığını betimlemez; veri toplar, varsayım kurar, ölçme yapar ve belirli bir açıklamanın istatistiksel açıdan ne ölçüde temellendirilebileceğini sınar.

Robert W. Fogel, "Yeni İktisat Tarihi" (The New Economic History) adlı makalesinde yeni iktisat tarihi yöneliminin temel özelliklerini iktisat kuramı ile tarihsel malzemenin birleştirilmesi, formel modellerin kullanılması ve geçmiş hakkında ölçülebilir varsayımların sınanmasıyla ilişkilendirir (Fogel, 1966: 642-656). Bu yaklaşımın tarihçilik için getirdiği temel yenilik, tarihsel olayların yalnızca betimleyici bir sıralama olarak değil, karşılaştırılabilir değişkenler ve neden-sonuç

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

ilişkileri çerçevesinde incelenmeye başlanmasıdır. Örneğin bir ulaşım sisteminin iktisadi gelişmedeki rolü yalnızca "önemliydi" biçimindeki genel bir ifadeyle değil, alternatif senaryolarla, maliyet karşılaştırmalarıyla ve ekonomik göstergelerin hesaplanmasıyla analiz edilebilir. Bu durum tarihçiye "bu etken olmasaydı sonuç nasıl değişirdi?" türünden karşı-olgusal sorular sorma imkânı verir.

Nicel yöntemler özellikle geniş ve tekrarlanan veri kümelerinin mevcut olduğu durumlarda verimli olur. Nüfus sayımları, vergi defterleri, fiyat cetvelleri, ücret kayıtları, ticaret istatistikleri, nüfus kayıtları ve üretim göstergeleri bu tür araştırmalar için temel malzeme işlevi görür. Bu kaynaklar aracılığıyla tarihçi tek bir olayı değil, uzun vadeli eğilimleri izleyebilir. Örneğin gıda fiyatlarının on yıllar içindeki değişimi sosyal krizlerin ekonomik zeminini, nüfus sayımları demografik dönüşümleri, vergi kayıtları ise devlet ile toplum arasındaki maddi ilişkileri göstermek için kullanılabilir. Bu bakımdan nicel yöntemler tarihsel bilginin ölçeğini genişletir ve bireysel olayların arkasındaki yapısal değişimleri görünür kılar.

Ancak istatistiksel bilginin tarihçilikte kullanılması yalnızca sayıların toplanmasıyla sınırlı değildir. Simon Kuznets, iktisat tarihi ile istatistik arasındaki ilişkiyi tartışırken, istatistiksel analiz sonuçlarının yalnızca nicel verilerin mevcut olduğu süreçlere ait olduğunu ve tarihsel gerçekliğin daha bütünlüklü bir görünümünü oluşturmak için bu sonuçların başka bilgi türleriyle birlikte kullanılması gerektiğini belirtir (Kuznets, 1941: 30). Bu düşünce nicel yöntemler açısından önemli bir metodolojik uyarıdır. Sayılar belirli süreçleri ölçebilir; fakat ölçülmeyen alanları kendiliğinden kapsamaz. Tarihçi istatistiksel sonucu arşiv malzemesi, metin analizi, toplumsal bağlam ve nitel kaynaklarla birlikte okumalıdır.

Bu nedenle nicel yöntemleri nitel yöntemlere alternatif olarak değil, onları tamamlayan bir yaklaşım olarak görmek daha doğrudur. Sayı belirli bir eğilimi gösterir; ancak bu eğilimin toplumsal anlamını açıklamak için ek yorum gerekir. Örneğin belirli bir dönemde tarımsal üretimin artması ekonomik gelişme göstergesi olabilir; fakat bu artışın hangi emek rejimi, hangi toprak ilişkileri ve hangi toplumsal eşitsizlikler pahasına gerçekleştiğini yalnızca sayılar üzerinden bilmek mümkün değildir. Aynı şekilde nüfus artışı demografik dinamiği gösterir; ancak göç, hastalık, aile yapısı, savaş ve devlet politikası gibi etkenler dikkate alınmadığında bu artışın tarihsel açıklaması eksik kalır.

Nicel yöntemlerin temel problemlerinden biri ölçme kategorilerinin tarihsel değişkenliğidir. Tarihçi çoğu zaman hazır istatistiksel göstergelerle çalışır; ancak bu göstergeler kendi dönemlerinin idari ve toplumsal kavramlarına bağlıdır. "Hane", "vergi mükellefi", "işçi", "ekili alan", "şehir nüfusu" ya da "mülkiyet sahibi" gibi kategoriler her dönemde aynı anlamı taşımaz. Bir dönemin nüfus sayımı sistemi ile başka bir dönemin kayıt sistemi farklı ilkelere dayanabilir. Bu nedenle sayılar karşılaştırılırken yalnızca sayıların kendisine değil, bu sayıları üreten sınıflandırma sistemine de bakmak gerekir. Eğer kategoriler değişmişse, sayıların oluşturduğu artış ya da azalış görünümü de değişebilir.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Theodore M. Porter, niceliğin sosyal bilimlerde ve kamusal hayatta neden bu kadar güven kazandığını tartışırken onu "mesafe teknolojisi" olarak açıklar. Porter'a göre sayılar, kişisel güvene, yerel bilgiye ve doğrudan tanışıklığa duyulan ihtiyacın azaldığı koşullarda standartlaştırılmış bir iletişim ve güven aracına dönüşür (Porter, 1995: ix). Bu fikir tarihçilik açısından da önemlidir. Sayılar farklı mekânları, farklı dönemleri ve çok sayıda olayı aynı ölçü sistemine getirerek karşılaştırma yapmaya imkân verir. Ancak bu üstünlük aynı zamanda risk de taşır: ölçme süreci farklılıkları basitleştirebilir, yerel özellikleri arka plana itebilir ve karmaşık toplumsal gerçekliği tek bir göstergeye indirgeyebilir.

Tarihsel istatistikte bir başka problem verinin eksikliğidir. Geçmişe ait sayılar çoğu zaman tam, düzenli ve güvenilir biçimde korunmamıştır. Savaşlar, yangınlar, idari değişiklikler, arşiv kayıpları ve kayıt sistemlerinin zayıflığı veri kümelerinde boşluklar yaratabilir. Ayrıca bazı gruplar istatistiksel sistemlerde hiç görünmeyebilir. Göçebe topluluklar, gayri resmî emek, kadın emeği, çocuk emeği, ev içi üretim ve yasa dışı iktisadi faaliyetler resmî istatistiklerde çoğu zaman ya zayıf görünür ya da bütünüyle dışarıda kalır. Bu nedenle nicel yöntemlerle çalışan tarihçi, sayıların yalnızca neyi gösterdiğini değil, neyi göstermediğini de sormalıdır.

Nicel yöntemlerde neden-sonuç problemi de özel bir dikkat gerektirir. İki gösterge arasında istatistiksel ilişkinin bulunması, bunlar arasında doğrudan nedensellik olduğunu kanıtlamaz. Örneğin kentleşme ile okuryazarlık düzeyi arasında paralel bir artış gözlemlenebilir; ancak bu ilişkinin nedeni eğitim politikası, ekonomik yapı, göç, devlet idaresi ya da başka etkenlerle bağlantılı olabilir. Tarihçi korelasyonu nedensellik olarak sunduğunda sayılar yanlış açıklamanın aracı hâline gelir. Bu nedenle istatistiksel sonuç her zaman tarihsel bağlam, kaynak eleştirisi ve alternatif açıklama imkânlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Nicel yöntemlerin tarihçilikte yarattığı önemli imkânlardan biri karşı-olgusal düşünceyi güçlendirmesidir. Karşı-olgusal soru, geçmişte gerçekleşmiş bir etkenin yokluğu durumunda sonucun nasıl değişebileceğini araştırır. Bu yöntem özellikle iktisat tarihinde geniş biçimde kullanılmıştır. Ancak karşı-olgusal modeller de mutlak nesnel hakikat olarak kabul edilemez; belirli varsayımlar üzerine kurulur. Modelin sonucu kullanılan veriye, seçilen değişkenlere, kurulan varsayıma ve dikkate alınmayan etkenlerin ölçeğine bağlıdır. Bu nedenle karşı-olgusal analiz tarihçi için yararlı bir araçtır, fakat tarihsel gerçekliğin yerine geçen kesin bir hüküm değildir.

Bu yöntemlerin başka bir üstünlüğü uzun vadeli yapısal değişimleri görünür kılmasıdır. Tekil metinler ve olay merkezli kaynaklar çoğu zaman yerel ve kısa süreli gözlemler sunar. Nicel veriler ise uzun zaman dilimlerinde toplumsal ve ekonomik değişimleri izlemeye imkân verir. Ücret serileri, fiyat indeksleri, demografik göstergeler ve ticaret hacimleri tarihçiye ekonomik krizlerin, toplumsal eşitsizliğin, verimlilik değişimlerinin ve devletin mali gücünün uzun vadeli gelişimini analiz etme olanağı sağlar. Bu bakımdan nicel yöntemler tarihin yalnızca olaylardan değil, süreçlerden de oluştuğunu gösterir.

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

Bununla birlikte ölçülemeyen alanların tarihsel önemi azalmaz. Duygular, inançlar, korku, umut, kimlik duygusu, ritüeller, sembolik değerler ve gündelik ilişkiler çoğu zaman istatistiksel göstergelere tam olarak dönüştürülemez. Nicel yöntemler bu alanlara dolaylı işaretler verebilir; ancak onların anlamını açığa çıkarmak için nitel analiz zorunludur. Örneğin vergi direnişlerinin sayısını hesaplamak mümkündür; fakat bu direnişin insanlar için ne ifade ettiğini anlamak için dilekçelere, mahkeme kayıtlarına, yerel rivayetlere ve siyasal bağlama bakmak gerekir. Bu nedenle tarihsel bilginin ölçülmesi, onun bütün anlam katmanlarının ölçülmesi anlamına gelmez.

Nicel yöntemlerin kullanımında etik ve siyasal bir mesele de vardır. Sayılar çoğu zaman tarafsız görünür; ancak onların arkasında sınıflandırma yapan kurumlar, ölçme amaçları ve yönetim ihtiyaçları bulunur. Devletin nüfus, vergi, emek ve mülkiyet hakkında topladığı istatistiksel bilgiler yalnızca bilgi üretimi için değil, aynı zamanda yönetim, denetim ve kaynak dağıtımı için de kullanılır. Tarihçi bu tür bilgilerle çalışırken istatistiksel göstergenin yalnızca araştırma malzemesi değil, aynı zamanda siyasal-idari pratiğin ürünü olduğunu dikkate almalıdır. Sayının bilimsel değeri, onun nasıl üretildiği ve hangi amaçla kullanıldığı bilinmeden tam olarak değerlendirilemez.

Bu çerçevede nicel yöntemler tarihsel bilginin nesnelliğini artıran, fakat onu otomatik biçimde güvence altına almayan araçlar olarak anlaşılmalıdır. Bu yöntemler tarihçiye geniş ölçekli değişimleri görme, varsayımları sınama, karşılaştırma yapma ve genel eğilimleri belirleme imkânı verir. Ancak her sayı kaynak eleştirisine ihtiyaç duyar. İstatistiksel bilginin kökeni, toplanma yöntemi, kategorileri, boşlukları ve kullanım amacı araştırılmadan ondan güvenilir bir tarihsel sonuç çıkarmak mümkün değildir. Tarihsel ölçme yalnızca matematiksel bir işlem değildir; kaynak, yöntem ve yorum arasında kurulan analitik bir süreçtir.

Sonuç olarak nicel yöntemler tarihsel bilginin kurulmasında önemli bir aşamadır; ancak tarihsel yorumun yerini tutmaz. Goldin kliometriğin iktisat tarihinde yeni bir metodolojik yönelim olarak tanındığını, Fogel yeni iktisat tarihinin kuramsal modeller ve ölçülebilir varsayımlar üzerine kurulduğunu, Kuznets istatistiksel çözümlemenin başka bilgi biçimleriyle tamamlanması gerektiğini, Porter ise sayıların standartlaştırılmış güven ve mesafe yaratma gücünü göstermektedir. Bu yaklaşımlar birlikte, tarihsel bilginin ölçülmesinin geçmişi daha sistemli görmeye imkân verdiğini; ancak ölçülen göstergenin arkasındaki toplumsal, siyasal ve kaynakbilimsel koşullar dikkate alınmadığında sayıların da yanlış ya da eksik bir tarih üretebileceğini ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede nicel tarihçiliğin asıl değeri, geçmişi yalnızca sayısal göstergelerle açıklamasında değil, tarihsel araştırmayı daha karşılaştırmalı, denetlenebilir ve yöntemsel açıdan açık bir zemine taşımasında aranmalıdır. Sayısal veriler, üretildikleri bağlam, dışarıda bıraktıkları alanlar ve nitel kaynaklarla ilişkileri dikkate alındığında tarihsel açıklamaya gerçek anlamda katkı sağlar. Böylece nicel yöntemler, tarihsel yorumu ortadan kaldıran ya da daraltan değil, onu kaynak eleştirisiyle birlikte daha sistemli, çok boyutlu ve analitik hâle getiren bir araç olarak değerlendirilmelidir.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Kolektif Hafıza, İdeoloji ve Tarihsel Anlatı

Tarih yalnızca geçmiş hakkında bilgi üretmez; aynı zamanda toplumların geçmişi nasıl hatırladığını, hangi olayları benimsediğini ve hangi deneyimleri dışarıda bıraktığını da gösterir. Bu bakımdan kolektif hafıza, tarihsel bilginin toplumsal hayattaki önemli taşıyıcılarından biridir. Toplumlar geçmişi yalnızca belgeler ve kronolojik sıralamalar aracılığıyla değil; aynı zamanda anıtlar, anma günleri, ders kitapları, törenler, kahraman figürleri ve travma hatıraları yoluyla da yaşatırlar. Bu biçimler geçmişi yalnızca korumakla kalmaz; onu belirli anlamlar, değerler ve kimlik tasavvurları içinde yeniden kurar.

Maurice Halbwachs kolektif hafıza kavramını, bireysel hatırlamanın toplumsal koşullarını göstermek için kullanmıştır. Ona göre insan geçmişi toplumdan yalıtılmış biçimde hatırlamaz; hatırlama aile, dinî cemaat, toplumsal grup, siyasal birlik ve millet gibi çerçeveler içinde gerçekleşir. (Halbwachs, 1992: 38-39) Bu nedenle hafıza yalnızca bireysel psikolojik bir süreç değil, toplumsal ilişkiler içinde oluşan bir anlamlandırma mekanizmasıdır. Halbwachs'ın yaklaşımına göre geçmiş olduğu gibi saklanmaz; her dönem onu kendi güncel ihtiyaçları ve düşünce biçimleri temelinde yeniden kurar (Halbwachs, 1992: 40-41).

Bu özellik kolektif hafızayı ideolojiyle ilişkilendirir. İdeoloji geçmişi bütünüyle uydurmaz; ancak geçmişten hangi olayların öne çıkarılacağını, hangilerinin unutulacağını ve hangilerinin sembolik merkeze dönüştürüleceğini belirleyebilir. Resmî bayramlar, okul ders kitapları, müzeler, anıtlar ve anma törenleri bu seçme sürecinin temel araçları arasındadır. Böylece geçmiş toplumsal hafızada rastgele olaylar toplamı olarak değil, belirli bir başlangıcı, kahramanları, kurbanları, kırılma noktaları ve sonuçları olan bir anlatı olarak sunulur.

Pierre Nora hafıza ile tarih arasındaki farkı bu açıdan özellikle vurgular. Nora'ya göre hafıza, canlı gruplar tarafından taşınan, değişen ve duygusal bağlılık yaratan bir fenomendir; tarih ise artık mevcut olmayan geçmişin eleştirel ve eksik bir yeniden inşasıdır (Nora, 1989: 8-9). Onun "hafıza mekânları" kavramı da modern toplumların geçmişle ilişkisini anıtlar, müzeler, arşivler, törenler ve sembolik nesneler aracılığıyla korumaya çalıştığını gösterir (Nora, 1989: 7, 12). Bu mekânlar geçmişi yalnızca hatırlatmaz; onu belirli bir toplumsal anlam içinde sunar.

Eric Hobsbawm "icat edilmiş gelenek" kavramıyla kolektif hafızanın ideolojik işlevini daha açık biçimde açıklar. Hobsbawm'a göre icat edilmiş gelenekler, ritüel ve sembolik nitelik taşıyan, tekrar yoluyla belirli değerleri ve davranış normlarını yerleştirmeye çalışan pratikler bütünüdür (Hobsbawm, 1983: 1-2). Bu gelenekler çoğu zaman geçmişle süreklilik tasavvuru yaratır. Modern devletler ve ulusal hareketler kendi meşruiyetlerini güçlendirmek için kurucu şahsiyetler, bayraklar, marşlar, anma günleri ve kahramanlık hikâyeleri aracılığıyla geçmişle sembolik bağ kurarlar.

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

Benedict Anderson'un millet anlayışı bu süreci siyasal kimlik bakımından tamamlar. Anderson milleti "hayal edilmiş siyasal cemaat" olarak açıklar; çünkü milletin üyelerinin büyük çoğunluğu birbirini tanımasa da kendilerini ortak bir birlik içinde düşünür (Anderson, 2006: 6). Bu ortak birlik yalnızca hukukî ve idari mekanizmalarla değil, aynı zamanda paylaşılan geçmiş, ortak semboller, zaferler, kayıplar ve kolektif hatıralar aracılığıyla oluşur. Bu nedenle ulusal tarih anlatıları kolektif hafızanın en etkili biçimlerinden biri olarak işlev görür.

Jan Assmann kolektif hafıza tartışmasını "iletişimsel hafıza" ve "kültürel hafıza" ayrımıyla genişletir. İletişimsel hafıza yaşayan kuşakların gündelik iletişimine ve yakın geçmiş deneyimine bağlıdır; kültürel hafıza ise ritüeller, metinler, semboller ve kurumlar aracılığıyla daha uzun süre korunur (Assmann, 1995: 126-127). Assmann'a göre kültürel hafıza, grubun kendisini nasıl tanıdığını ve başkalarından nasıl ayırdığını belirleyen sembolik bilgi birikimidir (Assmann, 1995: 130). Bu bakımdan hafıza yalnızca geçmişe ait değildir; aynı zamanda toplumsal kimliğin kuruluşuna da katılır.

Kolektif hafızanın ideolojik niteliği onun mutlaka sahte olduğu anlamına gelmez. Daha doğru bir ifadeyle, kolektif hafıza seçicidir. Toplumlar bütün geçmişi aynı yoğunlukta hatırlamaz; bazı olaylar merkeze çekilir, bazıları unutulur, bazıları ise yalnızca belirli grupların hafızasında yaşamaya devam eder. Tarihçi kolektif hafızayı ne mutlak hakikat olarak kabul etmeli ne de yalnızca duygusal bir malzeme olarak dışarıda bırakmalıdır. Tarihçi insanların neyi hatırladığını, neden özellikle bunu hatırladığını ve bu hatırlamanın hangi toplumsal-siyasal koşullarda oluştuğunu araştırmalıdır.

Sonuç olarak kolektif hafıza, ideoloji ve tarihsel anlatı arasında sıkı bir ilişki vardır. Kolektif hafıza geçmişe dair toplumsal malzemeyi korur; ideoloji bu malzemenin seçilme ve değerlendirilme ilkesini belirler; anlatı ise bu unsurları ardışık ve aktarılabilir bir hikâyeye dönüştürür. Halbwachs hafızanın toplumsal çerçevelerini, Nora hafıza mekânlarını, Hobsbawm icat edilmiş gelenekleri, Anderson ulusal cemaatin hayal edilmiş niteliğini, Assmann ise kültürel hafızanın kimlik kurucu işlevini ortaya koyar. Bu tartışmalar, tarihsel bilginin yalnızca akademik metinlerde değil, hafıza pratikleri, semboller, törenler ve kimlik anlatıları içinde de yeniden üretildiğini göstermektedir.

Bu çerçevede kolektif hafıza, tarihçinin yalnızca geçmişin nasıl yaşandığını değil, aynı zamanda nasıl seçildiğini, düzenlendiğini ve toplumsal meşruiyet aracına dönüştürüldüğünü anlaması için özel bir inceleme alanı sunar. Hafıza ile tarih arasındaki ilişki, geçmişin sabit ve değişmez bir miras değil, her dönemde yeniden anlamlandırılan dinamik bir toplumsal alan olduğunu gösterir. Bu bakımdan tarihsel anlatılar değerlendirilirken yalnızca hangi olayları aktardıklarına değil, hangi kimliği güçlendirdiklerine, hangi değerleri öne çıkardıklarına ve hangi sessizlikleri ürettiklerine de dikkat edilmelidir.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***
ISSN: 2687-4253

Sonuç

Bu makalede yapılan analiz, tarihsel bilginin geçmişin basit ve doğrudan bir yansıması olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Geçmişte meydana gelen olaylar tarihçinin karşısına ancak belirli izler, tanıklıklar, yazılı kayıtlar, arşiv malzemeleri, istatistiksel göstergeler ve hafıza biçimleri aracılığıyla çıkar. Bu malzemelerin her biri tarihsel bilgi için gerekli olmakla birlikte, hiçbiri kendi başına tam, tarafsız ve tamamlanmış bir tarih üretmez. Tarihsel bilgi, bu malzemelerin seçilmesi, doğrulanması, karşılaştırılması, bağlamsallaştırılması ve yorumlanması sonucunda oluşur.

Araştırmanın temel sonucu, tarihsel bilginin güvenilirliğinin tek bir kaynağın varlığıyla değil, kaynaklar arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğuyla belirlendiğidir. Tarihsel olgu yalnızca kayda geçirilmiş bir bilgi değildir; belirli bir problem içinde seçilen, kanıtlarla desteklenen ve açıklama gücü kazanan bir bilgi birimidir. Bu nedenle tarihçinin işi olguları mekanik biçimde sıralamaktan ibaret değildir. Tarihçi kaynağı sorgular, onun oluşum koşullarını araştırır, gösterdiği ve susturduğu alanları ayırt eder, ardından onu daha geniş bir açıklama sistemi içinde anlamlandırır.

Sözlü geleneğin analizi, tarihsel bilginin yalnızca yazılı belgelerle sınırlandırılamayacağını ortaya koymuştur. Sözlü rivayetler, destanlar, tanıklıklar ve topluluk hafızasında korunan anlatılar, kimi zaman resmî belgelerin görmediği deneyimleri görünür kılar. Bu kaynaklar olayların yalnızca kronolojik kesinliğini değil, onların toplum tarafından nasıl hatırlandığını, hangi değerlerle yüklendiğini ve hangi sembolik anlamlar içinde yaşatıldığını da gösterir. Bu bakımdan sözlü gelenek, yalnızca tamamlayıcı bir kaynak değil, geçmiş ile hafıza arasındaki ilişkinin çözümlenmesini sağlayan analitik bir inceleme alanıdır. Ancak bu malzeme de eleştirel olmayan biçimde kabul edilemez; varyantları, aktarım koşulları, taşıyıcıları ve değişim mekanizmaları dikkatle değerlendirilmelidir.

Yazılı kaynak ve arşiv ise tarihsel bilginin sabitleşmesi ve kurumsallaşması bakımından önemli bir aşamadır. Yazı, geçmişe dair bilgiyi yeniden okunabilir bir forma kavuşturur; arşiv ise bu bilgiyi kurumsal hafızanın parçası hâline getirir. Bununla birlikte arşiv tarafsız bir saklama mekânı değildir; seçer, sınıflandırır, korur ve kimi zaman susturur. Yazılı belge yalnızca verdiği bilgiyle değil, hangi iktidar, dil, amaç ve sınıflandırma sistemi içinde ortaya çıktığıyla birlikte okunmalıdır. Arşiv merkezli tarihçilik en güçlü biçimine, belgeyi yalnızca kanıt olarak kullanmakla değil, aynı zamanda onun boşluklarını ve suskunluklarını da analizin parçası hâline getirmekle ulaşır.

Nicel yöntemlerin incelenmesi, tarihsel bilginin ölçülebilir yönlerini görünür kılmıştır. İstatistiksel göstergeler, demografik veriler, vergi kayıtları, fiyat serileri ve iktisadi modeller tarihçiye uzun vadeli süreçleri karşılaştırma ve geniş yapısal değişimleri izleme imkânı verir. Ancak sayılar da kendi başına tam hakikat değildir; belirli kategoriler, ölçme ilkeleri ve idari amaçlar temelinde üretilir. Nicel veriler, üretildikleri bağlam, dışarıda bıraktıkları alanlar ve nitel kaynaklarla ilişkileri

© 2019-2026 *tarihyazımı*
ISSN: 2687-4253

dikkate alındığında tarihsel açıklamaya gerçek anlamda katkı sağlar. Böylece nicel yöntemler tarihsel yorumu ortadan kaldıran değil, onu daha sistemli, denetlenebilir ve çok boyutlu hâle getiren analitik araçlar olarak değerlendirilmelidir.

Kolektif hafıza ve ideolojiye ilişkin tartışma, tarihin yalnızca akademik metinlerde değil; toplumsal hafızada, törenlerde, anıtlarda, ders kitaplarında ve ulusal anlatılarda da yaşamaya devam ettiğini göstermiştir. Toplumlar geçmişin tamamını aynı ölçüde hatırlamaz; bazı olayları merkeze çeker, bazılarını unutur, bazılarını ise sembolik anlamlarla yeniden kurar. Bu seçicilik kolektif hafızanın basit bir zayıflığı değil, onun işleyiş biçimidir. Ancak tarihçi bu hafızayı eleştirel olmayan biçimde tarihle özdeşleştiremez. Tarihsel anlatılar değerlendirilirken yalnızca hangi olayları aktardıklarına değil, hangi kimliği güçlendirdiklerine, hangi değerleri öne çıkardıklarına ve hangi sessizlikleri ürettiklerine de dikkat edilmelidir.

Böylece makalenin genel sonucu şudur: tarihsel bilgi ne yalnızca belgelerin nesnel dili ne de tarihçinin serbest tasavvurunun ürünüdür. Tarihsel bilgi; izlerin kaynak hâline gelmesi, korunması ve arşivlenmesi, kaynak eleştirisinden geçirilmesi, tarihsel çıkarım ve açıklama sürecine dâhil edilmesi, anlatısal temsil kazanması ve toplumsal dolaşıma girmesiyle oluşan eleştirel bir bilgi biçimidir. Bu süreçte sözlü ve yazılı kaynaklar, arşiv, nicel yöntem, kolektif hafıza, ideoloji ve anlatı aynı düzlemde ele alınmamalı; tarihsel bilginin oluşumunda farklı işlevler üstlenen bileşenler olarak değerlendirilmelidir.

Tarihsel bilginin bilimsel değeri, yorumun kaçınılmazlığını kabul ederken yorumlar arasındaki epistemik farkı belirleyebilmesine bağlıdır. Kanıt kapsamı, kaynakların bağımsızlığı, bağlamsal tutarlılık, karşı kanıtları açıklama gücü, kavramsal açıklık, anakronizmden kaçınma ve alternatif açıklamaları değerlendirme ölçütleri bu farkı kuran temel unsurlardır. Tarih, geçmişi kesin ve değişmez biçimde kapatan bir bilgi alanı değil; kanıta dayalı, yöntemsel olarak denetlenebilir ve eleştiriye açık biçimde sürekli yeniden kurulan bir beşerî bilim pratiğidir.

Kaynakça

Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). London, England: Verso.

Assmann, J. (1995). Collective memory and cultural identity (J. Czaplicka, Trans.). *New German Critique*, 65, 125-133. https://doi.org/10.2307/488538

Barzun, J., & Graff, H. F. (2014). *Modern araştırmacı* (F. Dilber, Çev.). İstanbul: Kırmızı.

Belgi, F. (2021). Tarih, bilgi ve tarihsel bilgi: Tarih epistemolojisi üzerine bir deneme. *tarihyazımı*, 3(1), 24-43.

© 2019-2026 ***tarihyazımı***

ISSN: 2687-4253

Bıçak, A. (2015). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Dergâh.

Bloch, M. (1953). *The historian's craft* (P. Putnam, Trans.). New York, NY: Alfred A. Knopf.

Carr, E. H. (1961). *What is history?* London, England: Macmillan.

Collingwood, R. G. (1946). *The idea of history*. Oxford, England: Oxford University.

Derrida, J. (1995). Archive fever: A Freudian impression (E. Prenowitz, Trans.). *Diacritics*, 25(2), 9-63. https://doi.org/10.2307/465144

Ercan, Y. (2010). *Tarih araştırmalarında yöntem ve teknik*. Ankara: Turhan.

Finnegan, R. (2012). *Oral literature in Africa*. Cambridge, England: Open Book.

Fogel, R. W. (1966). The new economic history. *The Economic History Review*, 19(3), 642-656.

Goldin, C. (1995). Cliometrics and the Nobel. *Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 191-208.

Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). Chicago, IL: University of Chicago.

Hobsbawm, E. (1983). Introduction: Inventing traditions. In E. Hobsbawm & T. Ranger (Eds.), *The invention of tradition* (pp. 1-14). Cambridge, England: Cambridge University.

Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The invention of tradition*. Cambridge, England: Cambridge University.

Jenkins, K. (2003). *Re-thinking history*. London, England: Routledge.

Kuznets, S. (1941). Statistics and economic history. *The Journal of Economic History*, 1(1), 26-41.

McCullagh, C. B. (2004). *The logic of history: Putting postmodernism in perspective*. London, England: Routledge.

Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, 26, 7-24.

Ong, W. J. (1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word*. London, England: Methuen.

Özlem, D. (2012). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Notos.

Paul, H. (2015). *Key issues in historical theory*. London, England: Routledge.

Portelli, A. (1991). *The death of Luigi Trastulli and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany, NY: State University of New York.

Porter, T. M. (1995). *Trust in numbers: The pursuit of objectivity in science and public life*. Princeton, NJ: Princeton University.

Ranke, L. von. (1973). The ideal of universal history. In F. Stern (Ed.), *The varieties of history: From Voltaire to the present* (pp. 54-62). New York, NY: Vintage.

© 2019-2026 **tarihyazımı**

ISSN: 2687-4253

Reyhan, C. (2018). Tarih, tarihçilik ve tarihyazımı üzerine bazı gözlemler. *Turkish History Education Journal*, 7(2), 578-603.

Thompson, P., & Bornat, J. (2017). *The voice of the past: Oral history* (4th ed.). Oxford, England: Oxford University.

Tosh, J. (2013). *Tarihin peşinde: Modern tarih çalışmasında hedefler, yöntemler ve yeni doğrultular* (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*. Boston, MA: Beacon.

Vansina, J. (1985). *Oral tradition as history*. Madison, WI: University of Wisconsin.

White, H. (1973). *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University.

Etik Beyanı: Bu çalışma kuramsal ve doküman/literatür incelemesine dayalı bir araştırma niteliğindedir. İnsan katılımcılar, kişisel veriler, anket, mülakat, deney veya gözlem içermediğinden etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar, bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanması süreciyle ilgili olarak tarafsızlığını etkileyebilecek herhangi bir finansal veya kişisel çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Yapay Zekâ (AI) Kullanımı Beyanı: Bu makalenin orijinali Azerbaycan Türkçesinde yazılmış ve Türkiye Türkçesine tercüme aşamasında yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılmıştır; bilimsel içerik, kaynak seçimi, yorumlar ve nihai sorumluluk yazara aittir.

Telif Hakkı ve Lisans: © 2026 Yazar. Bu makale, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) hükümleri uyarınca dağıtılmaktadır. Bu lisans, orijinal yazara ve kaynağa uygun şekilde atıfta bulunulması, lisansa bir bağlantı verilmesi ve yapılan değişikliklerin belirtilmesi koşuluyla, kullanıcıların materyali ticari olmayan amaçlarla paylaşmasına ve uyarlamasına izin vermektedir. Ticari kullanım için telif hakkı sahibinden izin alınması gerekir. Lisansın bir kopyası https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/ adresinde mevcuttur.